मराठी पुस्तके

सत्सार, अंक १

महात्मा जोतिबा फुले

12/27/2013

टंकन: हर्षला रामाणे

मुद्रितशोधन : आशा दादुडे

सत्सार, अंक १

पंडिता रमाबाईंनी २९ संप्टेबर, १८८३ रोजी लंडन येथे हिंदु धर्माचा त्याग करून ख्रिस्ती धर्माची दीक्षा घेतली. १७ फेब्रुवारी १८८६, रोजी त्या इंग्लंडहून अमेरिकेला जाण्यासाठी निघाल्या. अमेरिकेत जवळजवळ तीन वर्षे राहून पंडिता रमाबाई १८८९ च्या फेब्रुवारीत मायदेशी परतल्या. परदेशातील वास्तव्यात रमाबाई ख्रिस्ती झाल्याची बातमी कळताच "इंदुप्रकाश", "ज्ञानप्रकाश" सारख्या समाजसुधारणांची तरफदारी करणाऱ्या वृत्तपत्रांनी देखील "रमाबाई बाटली", "रमाबाईने शेवटी फसविले" असा आरडाओरडा करण्यास सुरुवात केली. "ज्ञानचक्षु", "पुणेवैभव" वगैरे वृत्तपत्रांनी तर रमाबाईवर अपशब्दांचा वर्षाव केला. केसरीचे पहिले संपादक गोपाळराव आगरकर यांनी रमाबाईंच्या बुद्धीविषयी व धैर्याविषयी प्रशंसापर मजकूर १६ ऑक्टोबर, १८८३ च्या अंकात छापला होता. पण रमाबाईंनी धर्मांतर केल्याचे वृत्त खरे असल्याचा फादर रिव्हिंगटन यांनी वृत्तपत्रात पत्र छापून निर्वाळा देताच आगरकरांच्या केसरीनेही "पंडितेने सगळ्यानाच उत्कृष्ट रीतीने खासे चकविले" (केसरी ६ नोव्हेंबर, १८८३) असे लिहून इंदुप्रकाशकर्त्यांची री ओढली. ब्राहमणी वृत्तपत्रांप्रमाणेच "शूद्रातील कित्येकांनी पंडिता रमाबाईच्या नावाने आपले ऊर बडविले" तेव्हा रमाबाईची कड घेऊन महात्मा फुल्यांनी १८८५ साली सत्सार, अंक १ व सत्सार, अंक २ प्रकाशित करून रमाबाईंच्या टीकाकारांवर झोड उठवली.

सत्सारच्या पहिल्या अंकाच्या पहिल्या पानावर फुल्यांनी एक कटाव छापला आहे त्यात "ज्ञानप्रकाश", "ज्ञानचक्षु", "पुणेवैभव" या वृत्तपत्रांचा आडवळणाने उल्लेख केलेला आहे. सत्सारच्या पहिल्या अंकाच्या मलपृष्ठावर जोतीरावांनी सहीनिशी जी जाहिरात प्रसिद्ध केली आहे तीवरून दीनबंधू पत्राचे कर्ते नारायणराव लोखंडे यांच्याशी जोतीरावांचे बिनसले होते असा समज होतो

THE ESSENCE OF TRUTH
By
Jotirao govindrao Phuley

सत्सार
हे लहानसे पुस्तक
जोतीराव गोविंदराव फुले
यांनी
लोक हितार्थ केले
कटाव

॥ धूर्त आर्यांची मति खुंटली ॥
॥ रमा पंडिता बरि बाटली ॥
॥ मद्‌य पिउशी आतां वाटली ॥
॥ दे ब्रांडिची मला बाटली ॥
॥ ज्ञान गेलें, चक्षु थिजले ॥
॥ आता कैचें वैभव मेलें ॥
॥ दास तुकाचे चेले बनती ॥
॥ शूद्र शिवाचे गळी लागती ॥

पुणे सौजन्यमित्र छापखान्यात छापिले.
१८८५
पुस्तकाची सर्व मालकी पुस्तककर्त्यानेे ठेविली आहे.
किंमत एक आणा.

उपोदघात

इंग्रज बाहादरचे राज्याच्या प्रतापानें अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांस तुरळक तुरळक लिहितां वाचतां येऊं लागलें आहे, म्हणून आज हजारों वर्षांपासून धूर्त आर्यांकडून शूद्रादि अतिशूद्र चोहूंकडून नाडले जातात, याविषयीं सत्सार या नावाचे छोटेखानी पुस्तकांत नित्य वाटाघाट करून जगद्वेष्ट्या आर्य बाह्मणांची खात्री करावी, म्हणून हा पहिला अंक वाचकांपुढें आणिला आहे. या पुस्तकाचे पुढचे अंक आम्ही अमक्या वेळीं प्रसिद्ध करीत जाऊं, म्हणून आम्ही वचनानें बांधले जात नाहीं. परंतु या आमच्या अल्पशा प्रयत्नास आमचे नि:पक्षपाती विचारशील महंमदी, ख्रिस्ती व हिंदु बांधवानीं उदार आश्रय दिल्यास या पुढचे अंक दर आठवड्यासुद्धां सादर केले जातील.

पुस्तककर्ता

सत्सार

नंबर १

सत्यशोधक समाजांतील शूद्र सभासदांचें अनेक गृहस्थांबरोबर संभाषण झालें, त्यापैकीं थोडथोड्या मुद्याच्या गोष्टी येथें घेतल्या आहेत, त्या आमचे सूज्ञ विचारशील वाचकांपुढे सादर करितों.

शूद्र–प्रश्न–ज्या वेळीं पुण्यांत रमाबाईनें येऊन हिंदुधर्मप्रतिपादक अनेक व्याख्यानें दिलीं, त्या वेळीं मला यांच्या व्याख्यानांची फारशी थोरवी वाटली नाही. कारण हिंदू धर्माचे उत्पादकांनी स्त्री व शूद्रादि अतिशूद्र जातीवर कोणकोणत्या प्रकारच्या अगी पाखडून त्यांजवर अनेक प्रकारचे जुलमी लेख केले, हें त्या बिचाऱ्या गाई बापुड्या पंडितां रमाबाईस माहीत कोठून ! परंतु धर्माचा हेकड व पक्षपातीपणा दिसून आल्याबरोबर त्यांनीं हिंदु धर्माचा धि:कार करून ख्रिस्ती धर्माचा अंगिकार केला किंव कसें? याविषयी सर्वांनीं आपली खात्री करून घ्यावी, म्हणून आपण पंडिता रमाबाईस परत हिंदुस्थानांत बोलावून घ्याल, तर फार लोकांचे डोळे उघडणार आहेत. व अशा शोधक साध्विनीस पहाण्याची कित्येकांस फार इच्छा झाली आहे.

ब्राह्मण–उत्तर–त्यांच्या घरगुती पत्रावरून असें दिसून येतें कीं, त्या आतांशी ब्रह्मधर्माचा बारीक शोध करीत आहेत व त्या थोड्याच काळांत परत हिंदुस्थानांत येतील असें मला वाटतें.

शूद्र–मुख, बाहू, जांग आणि पद यांपासून ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्रास जन्म देणारें ब्रह्म म्हणावें, किंवा अति लाजिरवाण्या पक्षपाती ग्रंथ करणाऱ्या मनूस जन्म देणाऱ्यास ब्रह्म म्हणावें, अथवा तुमच्यांतील कित्येक तर्कबाजांनी या सर्व सृष्टिउत्पन्नकर्त्या आदिकारणास दिलेलें ब्रह्म नाव म्हणावें. यांतून तुम्हा ब्रह्मसमाजाचें खास ब्रह्म कोणतें, हें तरी एकदाचें कळूं द्या?

ब्राह्मण–आम्हां ब्रह्मसमाजाचें ब्रह्म म्हणजे त्याला जातिभेद वगैरे काहीं नाहीं. ते निराकार परब्रह्म आहे.

शूद्र–ज्यापेक्षां तुम्ही ब्रह्मसमाजियन जातिभेद मानीत नाहीं, त्या अर्थी आपण सर्व ब्रह्मीनीं प्रथम एकंदर सर्व मांगमहारांस ब्रह्मी करून त्यांस आपल्या ब्रह्मसमाजांत सामील करून कां घेत नाहीं?

ब्राह्मण–महारमांगांस ब्रह्मो करण्याची ब्रह्मसमाजाची इच्छा आहे. पण त्याप्रमाणें आम्हां

सर्व समाजियनांची खटपटही चालूच आहे. परंतु या कामीं आपण सर्व शूद्रांनींसुद्धां आम्हांस मदत करूं लागलें पाहिजे, कारण आपण सर्व जेव्हा इराणांतून या देशात आलों, तेव्हा आपण सर्वांनीं येथील मूळच्या स्थाईक रहिवाशी महारामांगाचें सर्वस्व हरण करून आपण येथील अधिपती झालों.

शूद्र–यावरून आपल्या आर्य पूर्वज ब्राह्मणांनीं इराणांतून हिंदुस्थानांत येण्याचे पूर्वी त्यांनी आम्हा शूद्रांचे पूर्वजांस दास केलें होतें. किंवा आर्यांनीं इराणांतून हिंदुस्थानांत येतेवेळीं आम्हा शूद्रांचे पूर्वजांस वाटेंतच दास करून येथें बरोबर घेऊन आले, किंवा तुम्हां आर्य ब्राह्मणांच्या पूर्वजांनी इराणांतून हिंदूस्थानांत आल्यावर आम्हां शूद्रांचे पूर्वजांस आपले दास केलें, यापैकीं खरें कोणतें, तें तरी चटकन कळूं द्या? आतां का उत्तर देण्यास विलंब? अहो, तुम्हीं ज्यापेक्षां आम्हां शूद्रांस दास व अतिशूद्रांस अनुदास करून आम्हा सर्वांस वंशपरंपरेने हा काळपावेतों छळीत आलां, त्याअर्थी आपण केल्या कर्माचा पश्चात्ताप मानून प्रथम मागामहारांचे वाजवी मानवी अधिकार त्यांचे त्यांस देऊन त्यांजपाशीं तुमच्या पूर्वजांनी केलेल्या दुष्ट कर्माची क्षमा मागा. नंतर आम्हां अज्ञानी शूद्रांबरोबर सल्ला करण्याकरिता आल्यावर पुढे त्याविषयीं पहाता येईल. आतां आम्हांला तुमचे ब्रह्मसमाज व प्रार्थनासमाज नकोत. पुरे झाले तुमचे छक्केपंजे.

ब्राह्मण–उत्तर–आम्हांस जर मदत करण्याची आपली मर्जी नसेल, तर आपण तरी मांगामहारांस त्यांचे मानवी अधिकार समजावुन त्यांस मार्गावर आणा, म्हणजे बरें होईल.

शूद्र–तुमच्या पूर्वजांनी इराणांतून येऊन या देशांतील मूळच्या एकंदर सर्व रहिवाशी लोकांवर अनेक स्वाऱ्या केल्या. त्यांचें सर्वस्वी हरण करून ते (ब्राहनण) त्यांचे अधिपति होऊन बसले. त्यांस आपले दासानुदास करून त्यांस विद्या शिकण्याची बंदी केली. त्यांपकी कित्येकांस स्पर्शसुद्धां करण्याचा निर्बंध करून त्यांचा सर्वोपरी छळ केला. त्याविषयीं तुमच्या पूर्वजांनीं केलेल्या मनूसारख्या घाणेरड्या ग्रंथांत अतिक्रूर लेख सापडतात. यावरून शूद्रादि अतिशूद्रांचा तुम्ही (आर्यांनीं) सर्वस्वी नाश केला, हे सर्व आपण डोळ्यांनी प्रत्यक्ष पहातों कां नाही बरें? या तुमच्या पूर्वजांनी केलेल्या नीच कर्माचा मागमुद्दा नाहींसा व्हावा, म्हणून तुम्ही मांगामहारांस ज्ञान देऊन त्यांस तुम्ही योजून काढलेल्या समाजांत सरते करून घ्या. या कामीं आम्ही शूद्रांनी तुम्हां आर्य ब्राह्मणांस मदत द्यावी ती कां? तुमच्या पूर्वजांनीं महारामांगांच्या मार्गांत पसरलेले काटे तुमचे तुम्ही वेंचून काढा.

ब्राह्मण–तुम्ही आम्हापासून पृथक होऊं पहातां असें होईल तरी कसें? अहो, ज्यापेक्षा तुमच्या कोळणीपासून प्रसवलेल्या व्यासास व चांडाळणीपासून प्रसवलेल्या वसिष्ठास आम्हीं आपल्यांत सरते करून घेऊन त्यांचे वंशजांस आम्ही ब्राह्मणासारखा मान देतों कां नाही? यावरून तुम्हीं आम्हांपासून पृथक कसे होऊ शकाल?

शूद्र–व्यास व वसिष्ठ यांचा शूद्रादि अतिशूद्र कुळातील होत्या, हें जरी तुमच्या ग्रंथाधारावरून खरें मानिलें, तथापि व्यास व वसिष्ठ यांचे पिताजी शूद्रादि अतिशूद्र नव्हते, परंतु त्यांचे जन्मदाते आर्यब्राह्मण होते. म्हणूनच तुमच्या पूर्वजांनीं व्यास व वसिष्ठास ब्राह्मणांत सरते करून घेतलें यात नवल तें काय? कारण ते तुम्हां आर्य ब्राह्मणांचें बीज होय. परंतु शूद्रादि अतिशूद्रापासून आर्य ब्राह्मणीस झालेल्या उत्पत्तीस तुम्ही आर्यब्राह्मणांनीं आपल्यांत सरते करून घेतल्याविषयीं तुमच्या ग्रंथांत काही मुद्दे सापडतील काय?

ब्राह्मण–हिंदू धर्मांतील ग्रंथांत त्याविषयीं काय काय गडबडगुंडा आहे, तो मला खास करून सांगता येत नाहीं.

शूद्र--यावरून आपण समाजमंदिरांत हमेशा गच्च डोळे झांकून परब्रह्म सनातन ब्रह्माची प्रार्थना करीत असून ते (ब्रह्म) तुम्हांस मांगमहारांच्या पूर्वीच्या वास्तविक स्थितीविषयीं बोध करून तुमचे डोळे कां उघडीस नाहीं?

ब्राह्मण–असो, परंतु आम्हीं आर्य ब्राह्मण ते किती आणि तुम्हां शूद्रादि अतिशूद्रांची संख्या आर्य लोकांपेक्षा नऊपट असून आम्हां मुठभर आर्याच्यानें तुम्हां शूद्रादि अतिशूद्रांस जिंकून त्यांस आपले दास तरी कसें करवलें?

शूद्र–अहो, तुमच्यांतील बहुतेक अति महारथी अस्त्रांवर ओं, भो म्हणून छू छू केल्याबरोबर परशत्रूंच्या अक्षौहिणीच्या अक्षौहिणी दलांचा नाश करीत होते, असें तुमचे ग्रंथावरून सिद्ध होत असून तुम्हां हिंदुस्थानांतील आर्य ब्राह्मणांसहित तुमचे दासानुदास शूद्रादि अतिशूद्र वीस कोटी असून मूठभर महंमदी व इंग्रज लोक तुमचे भूपति कसे झाले?

ब्राह्मण–आम्हीं ब्राह्मो तसल्या भाकड दंतकथांनीं भरलेल्या ग्रंथांवर भरवंसा ठेवीत नाहीं.

शूद्र–तर मग तुमचें हें ब्रह्म कोणत्या ग्रंथांतून घेतलें आहे, कीं ज्या ग्रंथाचा संबंध असल्या भाकडकथाभरीत ग्रंथांशीं मुळींच नाहीं.

ब्राह्मण–येथें मात्र सिमा झाली, ब्रह्म अथवा ब्राह्मण शब्द कोणाचे तोंडांतून निघाला कीं, तुमचें माथें फिरतें.

शूद्र–अहो, जरी मुसलमान व इंग्रज तुमच्या आर्य पूर्वजांचे भुपति झाले, तरी तुमच्या आर्य पूर्वजांनीं या धर्म शब्दाचे आडून शूद्रादि अतिशूद्रांचे भूदेव बनून त्यांच्यांतील कुणबी, माळी, आगरी, कोळी, भील, रामोशी, मांग, महार वगैरे लोकांचीं अशी राखरांगोळी केली, याबद्दल कां सतशील महंमदी व ख्रिस्ती लोकांवर आपलें माथें फिरवावें?

ब्राह्मण–तसें नव्हे महाराज, आम्ही प्रार्थना व ब्रह्मसमाजियनांनीं एकंदर सर्व हिंदु, ख्रिस्ती, महंमदी वगैरे धर्मांतील असत्याचा त्याग करून त्यांतील बाकी उरलेल्या सत्याप्रमाणें वर्तन करण्याचा निश्चय केला आहे.

शूद्र–ख्रिस्ती धर्मपुस्तकावर तुम्ही पाहिजेल त्या टिका केल्यास चालतील. कारण त्यांच्यातील उपदेशकांस पाहिजेल त्यानें पकडावे, झोडावे, कुटावे, पिटावे व धूर्त ठकांच्या फुसलावणीवरून अज्ञानी शूद्रांच्या पोरासोरांनीं त्यांच्या मागें बोंबाआरोळ्या मारतां मारतां त्यांजवर धूळमातीचा भडीमार करून, त्यांस पाहिजेल तिकडे खिदाडावें, परंतु महंमदी लोक आपल्या कुराणाला तुम्हाला बोटसुद्धां लावूं देणार नाहींत त्यांच्यांशी अशा तुमच्या गमज्या चालणार नाहींत. उगीच कां मनाचे मांडे करून खातां? असो, परंतु आपण ब्रह्मोनीं एकंदर सर्व हिंदू धर्मांतील असत्य निवडून काढून त्या सर्वांवर हरताळीच्या बोळ फिरवून बाकी उरलेल्या सत्याचा एक पृथक ग्रंथ केला आहे काय?

ब्राह्मण–तसला ग्रंथ आम्ही केला नाहीं. तसें करण्याचा आम्हा ब्रह्मोंचा विचार केला आहे.

शूद्र–अ: तसला ग्रंथ तुम्हीं ब्रह्मो तयार करितोंपावेतों आम्ही शूद्रादि अतिशूद्रांसहित पंडिता रमाबाईनें तुमच्या पोकळ बोलण्यावर विश्वास तरी कसा ठेवावा? कारण पुढें एखादे वेळीं आर्य ब्राह्मणांत परशुरामासारखा अथवा नाना पेशव्यासारखा धाडस-दंगेखोर निर्माण झाला व त्याच्या साह्यानें शंकराचार्यासारखा पाताळयंन्ती ब्राह्मण पुन्हा प्रतिपादन करूं लागला कीं, एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मणांचे ग्रंथात जे काय लिहिलें आहे, तें सर्व ईश्वरप्रणीत आहे, तर त्या वाचाळाच्या तोंडाला अज्ञानी मांगामहारांज्यानें हात लाववेल काय? जेथें तुम्ही महंमदी व ख्रिस्ती साधू विद्वानांच्या हातांत हा काळपावेतो तुरी देत आलांत, तेथें शूद्रादि अतिशूद्रांचा काय पाड?

ब्राहमण–(मोठ्या विनोदानें गालांतल्या गालांत हास्यवदन करून) म्हणाले,– कां बरें तात्या, असें कां म्हणतां? आतांशीं आम्हीं ब्रहमसमाजाच्या आधारावरून हिंदु धर्मांत लिहिलेल्या प्रतिबंधाचा धि:क्कार करून अज्ञानी स्त्रियांस विद्यादान देण्याच्या कामीं खटाटोप चालविली आहे कां नाही?

शूद्र–तुम्हीं उगीच काय जें तुमच्या तोंडाला येईल तें बोलू नका राव. अहो, इंग्लिश राज्याचे विद्येच्या प्रतापानें हिंदू स्त्रियांस खरे ज्ञान मिळण्याचा प्रसंग आला आहे. व त्याप्रमाणें ते सर्व आपल्या आपण घडून प्रचारांत येत चाललें आहे. एवढेंच नव्हे, परंतु आपण सर्वांनी उपस्थित केलेले सर्व बारिक मोठे समाज त्यांच्याच शिक्षणाचें फळ होय. आतां तुम्ही, (उसमें मेरा ब्रहमसमाज चांदभाई) म्हणण्याचें सोडा. असो, जर कां शूद्रादि अतिशूद्रांस तुमचे स्त्रियांसारखी सहज विद्या मिळण्याची पर्वणी येऊन त्यांस जेव्हां त्यांचे मानवी अधिकार समजूं लागतील, तेव्हां तुम्हां सर्व आर्य ब्राहमणांस मारवाड्यासारख्या तीन शेंड्या वाढवाव्या लागतील, कारण आतांच्या तुमच्या एका शेंडीवर शूद्रादि अतिशूद्रांसहित पंडिता रमाबाईचा निर्वाह होणार नाही.

ब्राहमण–तसा प्रसंग आल्यावर आम्हीं आपली आहे ती शेंडीसुद्धां भादरून संन्याशी बनूं. नंतर ते सर्व आमचें काय करणार? परंतु आतां तुमचा धर्म तरी कोणता, तात्या?

शूद्र–ईश्वराचा हातांत तुरी देऊन तुम्हां आर्यब्राहमणांची सेवाचाकरी करणें हाच कां आम्हां शूद्रांचा धर्म? आमच्या सोईकरितां पाहिजेल त्या वेळीं आम्ही महंमदी अथवा ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार करूं, नाही तर आपण सर्वांचा निर्माणकर्ता आहे, त्यापाशीं उत्तम धर्म मागून घेऊं. तुम्ही आतां आमची पोकळ काळजी करूं नका. परंतु तुम्ही संन्याशी होऊन आपल्या पंडिता रसासारख्या सुशिक्षित स्त्रियांस ख्रिस्ती धर्मांत घुसण्याकरितां मार्ग मोकळा करून आपण व्यर्थ वाया जाऊं नका, म्हणजे झालें.

नंतर सदरचें सर्व संभाषण रा. रा. कोंडाजी रावजी पाटील, माळ्याचें कुरूळ यांनी मन:पूर्वक ऐकलें होतें. सबब दोन प्रहरीं जेवण घेतल्यानंतर सत्यशोधक समाजांतील त्यांचे समाजबांधवांबरोबर संभाषण झालें, तें खाली लिहिल्याप्रमाणें:--

कोंडाजी पाटील–प्रश्न–तात्यासाहेब, सकाळीं आपण उभयतांमध्यें मार्मिक भाषण ऐकल्यावरून मला एक प्रश्न सुचला आहे तो असा कीं–ऋषीचें कूळ आणि नदीचें मूळ याचा शोध करूं नये", म्हणून एकंदर सर्व भटब्राहमण म्हणत असतात. तर हा ब्रहमघोळ आहे तरी काय?

तात्या–उत्तर–अहो, हे ब्राहमणांचे ब्रहमकपट तुम्हांस एकाएकीं समजणें फार कठीण.

कोंडाजी–या ब्रह्मकपटाविषयीं तुमचें काय म्हणणें आहे, तें तरी कळूं द्या. नंतर मग तें आम्हास समजलें नाहीं, तर तुम्हीं काय कराल?

तात्या–पूर्वी जर आर्यब्राह्मण शूद्रादि अतिशूद्रिणीपासून जन्मलेल्या आपल्या खास उत्पत्तीस ते (आर्यब्राह्मण) आपल्ल्या जातींत सरते करून घेत होते, तर हल्लीं भटब्राह्मण आपल्या पाळीव यवनी व शूद्र वेसवेपासून जन्मलेल्या अष्टपैलू रत्नास आपल्या जातींत सरते कां करून घेत नाहींत?

कोंडाजी–त्यांच्या जन्मदात्या भटब्राह्मण वडिलांनी त्यांस विद्वान केल्यामुळें, ते ब्राह्मणी पागोटी घालतात व संधान साधल्याबरोबर गळ्यांत सुताच्या पाष्ट्या (जानवीं) घालून खासे म्हराठे बनतात. नंतर निवळ कुणब्यांचा धिक्कार करून त्यांच्यामध्यें मोठ्या शेखीनें मिरवतात. ही ब्राह्मणांच्या उत्पत्तीची अडचण आम्हा शूद्रांत ती कां?

तात्या–उत्तर–ते कसलींही पागोटीं बांधून आपल्या गळ्यांत चऱ्हाटें का आडकवीनात. तुम्हाला त्यांच्याशीं काय करावयाचें आहे? परंतु भटब्राह्मणांनी तुम्हां निवळ कुळवाड्यांत पसरलेलें त्यांनीं (ब्राह्मणांनी) आपल्या जातींत पूर्वीप्रमाणें, मिळवून घेणें यांत त्यांचा थोरपणा होय.

कोंडाजी–सर्व हिंदुस्थानांत आर्य ब्राह्मणांचें लचांड पसरलें असून पंडिता रमाबाई हाडाची खरी ब्राह्मणीण असतां, जिनें जुलमी आर्य धर्मांत हा काळ पावेतों वावरल्याबद्दल ख्रिस्तीयन लोकांचे द्वारें प्रायश्चित (बाप्तीस्मा) घेऊन ख्रिस्ती मंडळांत रमली, म्हणून भटब्राह्मणांनीं बाईच्या नावानें शिमगा केला यात नवल तें काय? कारण पंडिता रमाबाईनें त्यांच्या कृत्रिमी धर्माच्या नाकाला चुना लाविला. परंतु शुद्रांतील कित्येकांनी पंडिता रमाबाईच्या नावानें आपलें ऊर बडविलें, याचें कारण काय असावें बरें?

तात्या–शूद्रांतील कित्येकांनी पंडिता रमाबाईच्या नावानें आपलें ऊर बडविलें, म्हणून त्यांच्या रडगाण्यावर अशा प्रसंगी येथें टीका करणें शोभत नाहीं. कारण आतांशीं चहूंकडे भटब्राह्मणांतील ब्रह्मस्पतीच्या तोलाचे विद्वान, अज्ञान्याचे भूदेव आपल्या देवपूजेसहित संवळी भांड्याचें वैभव, छे गवाळीं काखेंत मारून, म्लेच्छांनी अनेक कुचके पदार्थ रांधून काढलेला निवळ अर्कदारूच्या बाटल्या घटाघटा पिऊन गटारांनी लोळत पडतात. तरी हे आमचे शूद्र बांधव त्या सर्व छाकट्यांसह त्यांच्या जातीस पवित्र मानितात. परंतु सतशील पंडिता रमाबाईच्या माथ्यावर पाद्री आचार्यानें थोडेस स्वच्छ पाणी शिंपल्याबरोबर "पंडिता रमाबाई बाटली" "पंडिता रमाबाई बाटली" म्हणून भटब्राह्मणांस हाकाटी करूं लागणाऱ्या शूद्रांची थोरवी ती काय? अहो, कित्येक भटब्राह्मण

बाटलींतील ऐन माल गट्ट करून शेवटीं इंग्लंडाकडे दीन वदनें करून "रमाबाई बाटली" "रमाबाई बाटली" म्हणून रात्रदिवस बाटल्यांचा निजध्यास करितात; हेच कां वाचाळ आर्य भटब्राह्मणांचें वैभवसौभाग्य? असो यापुढे तुमची मर्जी असल्यास दुसरे काही महत्त्वाचे प्रश्न करा कीं, ज्यापासून आपल्या शूद्र बांधवांचे डोळे उघडतील. परंतु तूर्त हा सर्व मजकुर वर्तमानपत्रकर्त्यांनीं आपल्या पत्रांत, इतर पत्रांसारखी यांत काही घालमेल न करितां छापून प्रसिद्ध केल्यास पुढे तुमच्या मर्जीप्रमाणे करितां येईल;

पुढे काही दिवस लोटल्यावर एके दिवशी दोन प्रहरचे जेवन घेतल्यानंतर चि. यशवंत जोतीराव फुले याजबरोबर संवाद सुरू झाला तो पुढे लिहिल्याप्रमाणें:-

यशवंतराव–तात्यासाहेब, आर्यब्राह्मण भूदेवांची सेवाचाकरी करणें हाच काय तो शूद्रांचा धर्म म्हणून आर्यांच्या ग्रंथांत लेख सापडतात, यावर तुमचें काय म्हणणे आहे?

तात्या–त्या ग्रंथांचे कर्ते तुमचे पुर्वज नसल्यामुळें आर्य धूर्त ब्राह्मणांतील ग्रंथकारांनीं धर्म शब्दाचे अनेक अर्थ होत असल्यामुळें त्यांनीं (आर्यांनी) मूळ धर्म शब्दाचे अर्थाचा जो काही खुबीदार अनर्थ केला (तो मोठ) मोठ्या धर्मसंस्थापकांच्या ध्यानांतसुद्धा आला नाहीं. तेथें अज्ञानी शूद्रांच्या लक्षांत तो सहज कोठून येणार?

यशवंत–धर्म या शब्दाचे अनेक अर्थ होत असल्यामुळें धर्म शब्दाच्या अर्थाचा आर्य ग्रंथकारांनीं अनर्थ केला तो कोणता?

तात्या–आर्यब्राह्मणांनी जेव्हां हिंदुस्थानावर स्वाऱ्या केल्या व येथील मुळच्या दस्यू लोकांस जिंकून, त्यांस आपलें दास केलें व त्याविषयीं आपल्या ग्रंथांत लेख करून ठेविले आहेत. ते असे कीं, दासांनी (दस्युनीं) आर्य ब्राह्मणांचें दाशत्व करावें, हा शूद्र दासाचा (शूद्र दस्यूचा) धर्म होय. परंतु पुढें जरी महामदी व इंग्रजांनी हा देश काबीज करून आर्य ब्राह्मणांस त्यांनी आपलें दास केलें नाही. तरी आर्य ब्राह्मणांनी पूर्वी जेर केलेल्या शूद्रांवर आपला स्वामित्वाचा पगडा जसाचा तसाच कायम ठेविला, कारण त्यावेळी शूद्र लोक इतके बळहीन व अज्ञानदशेप्रत पावले होते, की आर्य ब्राह्मणांनी केलेल्या कृत्रिमी ग्रंथास ते (शूद्र) ईश्वरदत्त मानूं लागले. असो, चोरी करणें हा चोराचा धर्म–लबाडी करणें लबाडाचा धर्म–घोडे खाजविणें हा खाजदाराचा धर्म–अज्ञान्यास फसऊन खाणें हा धूर्त ठकाचा धर्म. याशिवाय धर्म या शब्दाचे अनेक अर्थ होत असून आर्य ब्राह्मणांनी धर्म या शब्दाचा मूळचा खरा अर्थ येके बाजूला ठेवून त्याच शब्दावर असें अंधळे गारूड रचून, एकंदर सर्व अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र जनांस फसवून (आपला धर्म) काढिला आहे.

यशवंत–यावरून आर्यभट ब्राह्मणांजवळ भारेचे भारे ग्रंथ आहेत, त्यापैकीं एका ग्रंथांतसुद्धां आपण म्हणतां त्याप्रमाणें धर्म या शब्दाचा खरा अर्थ नाहीं काय?

तात्या–भटब्राह्मणांच्या ग्रंथांत धर्म या शब्दाचा खरा अर्थ असून जर त्यांनी (आर्यांनी) त्याप्रमाणें वर्तणूक ठेविली असती, तर कित्येक विद्वान भटब्राह्मणांसह पंडिता रमाबाईनें ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार केला नसता!

यशवंत–या तुमच्या बोलण्यावरून आर्य ब्राह्मणांची सेवाचाकरी करण्याकरितां देवाजीनें शूद्रादि अतिशूद्रांस निर्माण केलें असें सिद्ध होत नाही; परंतु आपण सर्व आर्यांच्या तावडींत सापडल्या दिवसापासून आर्यांनी शूद्रादि अतिशूद्रांस बल व ज्ञानहीन करून धर्म शब्दाच्या आढून आपल्यामागे उपाध्यांसारखे लागले आहेत. यास्तव भटब्राह्मणांनीं उपस्थित केलेल्या टोलेजंग समाजांत या त्यांच्या कृत्रिमी उपाधीविषयीं शूद्रांतील विद्वान ब्रसुद्धां काढीत नाहींत, हें कसें?

तात्या–बाबा, त्या समाजाचे उत्पादक अट्टल मुर्तिपूजक निवळ जातिअभिमान मानून सोंवळ्यांत असतां इंग्रजी पुस्तकाला स्पर्श न करणारे आर्य धूर्त होते. यास्तव त्यांनीं आपल्या धर्मरूपी उपाधीचा बचाव करण्याकरितां कोणी या समाजांत धर्मसंबंधीं बोलूं नये, म्हणून समाजाचे नियमाचे चोपडींत हा एक नियम घुसडला आहे.

यशवंतराव–येथें मात्र भटब्राह्मणांनी प्यादेमात केली. पुढे याविषयीं बोलता येईल. परंतु या समाजाच्या (चा?) हेतु तरी काय असावा?

तात्या–हल्लींच्या सरकारी कायद्यांत मनुसार (ख्या) काहीं चुक्या होऊं लागल्यास त्या चुक्यांची दुरुस्ती करण्याचे कामीं सरकारास सूचना देऊन त्यांस ताळ्यावर आणणें हा या समाजाचा हेतु असावा.

यशवंतराव–केवळ पिंजऱ्यांतील तोत्यासारखे पोकळ लटपटपंची बोलो बेटा गंगाराम, म्हणून वेळ दडवण्यापेक्षां अशा आणीबाणीच्या वेळीं समाजांतील शूर सभासदांनीं हिराताचा बचाव करण्याचे कामीं काहीच हालचाल करूं नये, हें मोठें आश्चर्य होय.

तात्या–असें कसें म्हणतोस बाळा? आपले शहाणे सरकारांनीं आजपावेतों रायल व लोकल फंडांतील कोट्यावधी रुपये खर्ची घालून भटब्राह्मणांस विद्वान केले. व त्यांस मोठमोठे जोखमीचे हुदे देऊन त्यांस सर्वोपरी सुखीं केलें. कारण हेंच असावें कीं, अशा आणीबाणीच्या प्रसंगीं ब्राह्मण विद्वान सरकाराचे उपयोगी पडतील.

यशवंत–यावरून औंवळ्या नीच शूद्रादि अतिशूद्रांची परवा न करितां रशियन लोकांबरोबर पहिल्या टकरा सोवळे विद्वान भटब्राह्मण घेतील, नाहीं बरें?

तात्या–याविषयीं तुला संशय वाटतो काय? अहो, या लढायांचे कामीं विद्वान भटब्राह्मण तुम्हां शूद्रादि अतिशूद्रांचा विटाळसुद्धां होऊं देणार नाहींत. वेळ मात्र येऊं द्या, तीही मजा आपणच पाहूं.

यशवंत–पाहूं बरें आतां जपानुष्ठानाची व × × × × × × थोरवी. परंतु तात्या बहुतेक आर्यब्राह्मण हमेशा म्हणतात कीं, ख्रिस्ती धर्म स्वीकारल्याबरोबर हिंदु लोकांतील स्वदेश अभिमान नाहींसा होतो याविषयीं तुमचे काय म्हणणे आहे?

तात्या–अहो भटब्राह्मणांचे आशिर्वादावर भरवंसा ठेवून अज्ञानी शूद्रादि जातिशूद्रांनी आपलीं शिरें हातांत घेऊन उपाशी-तापाशीं चणेफुटाणें खाऊन लढावें आणि धूर्त भटब्राह्मणांनीं दोन वेळा सपाटून भोजने सारून भलत्या एकाद्या हवाशीर निर्भय देवळांत गोमुखींत हात घालून स्वस्थ गप्पा ताशीत बसून रात्रीं मोजा माराव्यांत व शूद्रादि अतिशूद्रांनी जय मिळवून घरीं आल्यानंतर थोड्याच काळांत त्यांची मुलें अज्ञानी आहेत; त्यांस राज्य चालविण्याचें ज्ञान नाहीं म्हणून दोष देऊन, त्या सर्वांस सातार्‍यासारख्या बिकट गडांवर बंदींत ठेवून भटब्राह्मणांस आयता राज्यउपभोग घेता यावा, हाच काय तो यांचा तसें म्हणण्याचा मतलब होय, दुसरें काही नाहीं. कारण ख्रिस्ती झालेल्या हिंदूत जर स्वदेश अभिमान रहात नाहीं म्हणावें, तर आपल्यांतील सर्व ख्रिस्ती लोकांनीं इग्रंज सरकारांपासून स्वदेश रक्षण करण्याकरितां हल्लीं शस्त्रें मागून घेतली नसती.

यशवंत–नेटीव ख्रिस्तीयन लोकांसारखे भटब्राह्मण लढाया करूं लागले, म्हणजे मी तर भलत्या एखाद्या रोकडोबाच्या किंवा मरीआईच्या देवळांत जपानुष्टान करून देवीला वरबटाचा नावाला नैवेद्य दाखवून खुशाल फुरके मारित बसेन. आतां कां तात्या मिटक्या मारितां?

तात्या–मी कां भटब्राह्मण आहे? मी पाहिजे त्यावेळीं तुझ्या पंक्तींत जेवण घेऊन जपानुष्ठानी होईन आणि विष्णुच्या महामारी शक्तीआईची भक्कम पूजा करीन.

या माझ्या अल्पशा प्रयत्नास आमचे नि:पक्षपाती विचारशील सुज्ञ ख्रिस्ती, महंमदी व हिंदू मित्रांनीं उदार आश्रय दिल्यावाचून या पुढचे अंक छापून प्रसिद्ध करण्यास माझी छाती होणार नाही.

ता. १३ जून
सन १८८५ इ.
पुणें पेठ, जुना गंज.

जोतीराव गोविंदराव फुले,
स. शो. स. सभासद

‘सत्सार नंबर १ या पुस्तकाच्या १६ व्या पृष्टावरील कटाव’
अशा मथळयाखालीं एका हस्तलिखितांत सांपडलेला कटाव

कटाव

॥ राज दस्युची मर्जी कडकली ॥ आर्यभटाची छाती दडपली ॥१॥
॥ ओतुरगांवी भाऊ भडकला ॥ जुन्नरकर शेट्या धडकला ॥२॥
॥ आर्य त्यामध्ये फुल्यास पाहती ॥ सोंवळीं भांडीं घेऊन पळती ॥३॥
॥ पत्रांमध्यें हायहाय करिती ॥ शंकराचार्य हाका मारिती ॥४॥
॥ जिकडे तिकडे पोथ्या वाचिती ॥ अज्ञान्यांची मनें गोविती ॥५॥
॥ अहो कासी यमुनाबाई ॥ उपाशी मरतो गे ताई ॥६॥
॥ शिंद्यानी फिरिवली द्वाही ॥ पोटासाठीं घ्या तरी काहीं ॥७॥

सत्सार-१ चे ४ थे मलपृष्ठ

जाहिरात

बाहेर गांवचे मित्र-मंडळीस विनंति करण्यात येते कीं, सत्सार या पुस्तकाचा पहिला अंक किंमत ०१ आणा. टपाल खर्च ४ प्रतीस आर्धा आणा. गुलामगिरी किंमत ०१२ आणे ट. ख. ०१ आणा. छत्रपति शिवाजीचा पवाडा किंमत ०६ आणे ट. ख. 0॥ आणा.
ही पुस्तके पुणे पेठ, जुना गंज, घर नं. ३९५ येथैं रा. यशवंत जोतीराव फुले याजकडे विकत मिळतील.

ता. १३।६।८५.

जोतीराव गोविंदराव फुले

जाहिरात

सर्व लोकांस कळविण्यांत येते कीं मौजे वांगणी गावी मी भोळ्याभावीक शूद्रबांधवास आपले पायांचे तीर्थ दिले म्हणून कोणी थोर गृहस्थाने दीनबंधूत मजकूर छापविला आहे तो अजीबात खोटा आहे. याविषयी कच्ची हकीकत पुढे एकादे वेळी दिली जाईल.

जोतीराव फुले

नोटिस–रा. रा. कोंडजी रावजी पाटील, माळ्याचे कुरुळ, जिल्हा सोलापूर, यास देण्यात येते की आपण माझी पुस्तके अथवा त्यांची किंमत, उसने नेलेले पैसे, असुडाचा चौथा भाग हे सर्व आपण परत केल्यास मी तुमचा आभारी होईन. ता. १३।६।८५.

जोतीराव फुले

---समाप्त---